DOI: 10.26565/2227-1864-2025-96-05
УДК 811.161.2’373.2

Гідроніми мови фольклору як об’єкт лексикографування: деякі зауваги та настанови щодо структурних та функційних параметрів словникового опису

Руслан Сердега

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна;
(майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна);
e-mail: ruslan.serdega@karazin.ua; https://orcid.org/0000-0001-7064-4547

Фольклор є вагомим складником національної культури, а його словесні засоби істотно сприяли на певних етапах розвитку становленню літературного різновиду української мови. Дослідження мовного багатства народної усної словесності розкриває різноманіття культурної спадщини нашого народу, сприяє зміцненню національної свідомості. Мова фольклору давно потребує спеціального цілеспрямованого лексикографічного опрацювання. Значне місце в текстах усної словесної творчості посідають власні назви, зокрема гідроніми, які, крім суто інформативної функції, у текстах фольклору інколи виконують і художньо-образну. Гідроніми давно перебувають у полі зору лінгвістів. Інтерес до їх дослідження зумовлений насамперед тим, що це один із найдавніших типів власних назв. Сьогодні укладено словники, які спрямовані на нормалізацію правопису власних назв водних об’єктів, лексикографічні праці, у яких з’ясовується етимологія цих назв. Однак мова фольклору загалом і зокрема гідроніми, уживані в ній, не були досі об’єктом більш-менш системного лексикографічного опису. Мета статті полягає в представленні зразків лексикографічної параметризації наявних у мові українського фольклору найменувань водних об’єктів. Матеріалом для словникового опису слугував різножанровий фольклорний матеріал – вилучений із казок, легенд, переказів, балад на родинно-побутову тематику, дум, історичних пісень, пісень про кохання. Встановлено, що найуживанішими в текстах українського фольклору є гідроніми, що використовуються для називання водотоків (річок). Наявні також назви озер, морів, інколи ставків, водних переправ. Такі найменування можуть безпосередньо співвідноситися з дійсністю або інколи бути витвором народної фантазії. З’ясовано, що вигадані назви здебільшого функціонують у складі пелагонімів. Здійснюючи лексикографічний опис гідронімів фольклору, насамперед спираємося на традиційну модель словникової статті. Однак зона пояснення має відбивати специфіку цих власних назв – містити геопросторові показники, вказівку на вид водного об’єкта, відбивати за наявності художню своєрідність гідроніма, вжитого у фольклорі, передавати ті додаткові відтінки (міфологічні, символічні), яких він набуває в ситуації конкретного слововживання у тому чи тому фольклорному тексті.

Ключові слова: гідроніми, власні назви, лексикографічний опис, мова фольклору, словникова стаття.

Гідроніми постійно перебувають у полі зору лінгвістів. Інтерес до їх дослідження зумовлений насамперед тим, що це один із найдавніших типів власних назв, що, як слушно зазначає Н. М. Торчинська, «містять низку архаїчних елементів мови, які дозволяють схарактеризувати мовні зміни від найдавніших часів до сьогодення» [20, с. 434]. Перед мовознавцями постійно постає потреба в з’ясуванні етнолінгвістичних, лінгвокультурологічних, психолінгвістичних, семантико-мотиваційних, структурно-дериваційних, соціолінгвістичних аспектів виникнення й функціонування гідронімів України. Ці найменування, зрозуміло, потребують і лексикографічного опрацювання. Один із найповніших, хоч і гранично лаконічних, описів власних водних найменувань України здійснено в «Словнику гідронімів України», який охоплює понад 20 тисяч назв гідрооб’єктів та фіксує численні варіанти цих найменувань. Основною настановою вищезазначеної лексикографічної праці було «сприяти унормуванню правопису власних назв водних об’єктів» України [18, с. 9]. Певна частина гідронімів фіксується у словнику-довіднику М. Т. Янка, який був присвячений етимологічному аналізу різних топонімів [22]. Етимологічний лексикографічний опис деяких сучасних та історичних гідронімів був здійснений також і в словнику В. В. Лучика [14].

Харківська філологічна школа посідає чільне місце в українському мовознавстві, оскільки репрезентована низкою вагомих праць, присвячених різним мовознавчим напрямам. Помітні напрацювання вона має зокрема в дослідженні власних назв. Її здобутки на ономастичній лінгвістичній ниві пов’язані безпосередньо й з іменем Ігоря Вікторовича Муромцева. Його монографія «Словотворчі типи гідронімів (басейн Сіверського Дінця)» давно вже увійшла до класичних надбань ономастики. У ній уперше в синхронічно-діахронному аспекті було розглянуто

© Сердега Р., 2025

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

найменування гідрооб'єктів Слобожанщини, проаналізовано основні семантико-структурні типи водних назв зазначеної місцевості [15].

Однак заслуговують на увагу й ті гідроніми, які безпосередньо функціонують у текстах фольклору. Ю. Б. Дядищева-Росовецька зазначає, що гідроніми можуть слугувати цінним лінгвофольклористичним джерелом. Вона зіставляє питомі гідронімні назви з лексикою купальських пісень і находить у них відгомін язичницьких обрядів та уявлень давніх слов'ян [5, с. 60]. На важливість водного простору в календарно-обрядовій поезії вказувала Г. В. Коваль, який, на її думку, часто виступає у відповідних текстах своєрідною межею, що розділяє природний простір на «свій» і «чужий» [11, с. 21]. Відзначає ця дослідниця й поширеність у календарно-обрядових піснях образу Дунаю, який переважно виконує в них символічну функцію [11, с. 21]. Н. С. Колесник, розглядаючи назву «Дунай» як елемент національної концептосфери та спираючись на думку багатьох учених, зауважує, що «у фольклорному тексті як джерелі лінгвістичної, культурологічної та естетичної інформації, власні назви є ключовими словами, які нерідко акумулюють досвід і знання багатьох поколінь, відтворюють особливості національної культури» [12, с. 78]. Причину такого стану речей дослідниця вбачає в тому, що оніми є вагомими елементами уснонародних текстів – «зразків національного мислення певної епохи» [12, с. 78], тому власні географічні назви, зокрема й гідроніми, є складниками фольклорного вербального коду, носіями етнокультурної інформації [12, с. 78]. Побіжно на матеріалі українських народних було розглянуто функційний аспект гідроніма Чорне море в розвідці Т. І. Крупеньової та Н. Ф. Босак [13]. Однак назви водних об'єктів, що функціонують у різних жанрах фольклору не буди ще предметом системного дослідження. Все це зумовлює актуальність вивчення цих одиниць крізь призму різних аспектів, зокрема гідроніми, вживані в текстах фольклору, потребують і лексикографічного опрацювання.

Мета статті полягає в представленні моделей лексикографічного опису уживаних у мові фольклору гідронімів. Реалізація мети передбачає, з одного боку, окреслення тих параметрів, що здатні відобразити особливості описуваних одиниць, а з іншого – виділення основних типів гідронімів, наявних у текстах фольклору. Для лексикографічної репрезентації наявних у мові фольклору гідронімів у цій статті було використано різножанровий фольклорний матеріал (збірки карпатських [9] та буковинських казок [8], думи [4], збірку українських народних казок, легенд, притч, переказів, загадок та приповідок «Золота вежа» [6], українські народні казки, притчі, легенди, перекази, пісні та прислів'я «Чарівна торба» [21], збірки казок «Казки одного села [10] і «Таємниця Скляної гори» [19], історичні пісні [7], збірку «Пісні кохання» [17], збірку балад про родинно-побутові стосунки [1], хрестоматію «Героїчний епос українського народу») [3].

Одним із головних параметрів словникової статті є ***семантичний***. Гідроніми, як і звичайні слова, мають лексичне значення, але їхня семантика має певну специфіку, оскільки включає в себе обов'язкову вказівку на геопростір, різновид описуваної реалії (річка, озеро, море та ін.). Основне призначення географічних найменувань, зокрема й гідронімів, «слугувати засобом умовної диференціації простору» [2, с. 12]. Назви водних об'єктів, що функціонують у текстах фольклору, можуть набувати ще й додаткових символічних значень, які також необхідно враховувати, бо саме вони часто становлять специфіку мови фольклору як такої. Словникова стаття, у якій описано гідроніми, уживані в текстах фольклору, зрозуміло, включає традиційні обов'язкові елементи, без яких не може відбутися лексикографічний опис тих або тих мовних фактів загалом. Це насамперед реєстрове слово, яке подаємо заголовними буквами й виділяємо напівжирним шрифтом. Винесене в заголовок словникової статті слово обов'язково супроводжуємо наголосом. Далі вказуємо мінімальні граматичні показники гідроніма, зокрема флексію родового відмінка, і, за наявності, стилістичні ремарки. Якщо в текстах фольклору використовуються й інші варіанти назви описуваного водного об'єкту, то подаємо їх напівжирним курсивом після граматичних і стилістичних параметрів. Після цього подаємо тлумачення. За семантичним параметром вважаємо за доцільне ввести рубрику «Інші варіанти назви», в якій пропонуємо подавати інші відомі назви описуваного водного об'єкта, але такі, що не були безпосередньо зафіксовані в текстах фольклору. Після цього подаємо контексти, які демонструють відповідне слововживання, і бібліографічний опис джерела, з якого взято ілюстрацію. Якщо підряд наводяться контексти з тієї самої збірки, то в круглих дужках для дотримання принципу економності використовуємо ремарку (Там само).

Кількісно переважають у текстах фольклору назви річок (потамоніми). Трапляються в них також назви озер (лімноніми), морів (пелагоніми). Гелоніми (назви боліт) і океаноніми практично не використовуються у відповідних текстах. Маємо також у мові фольклору поодинокі найменування на позначення таких водних об'єктів, як криниці, переправи, пороги, ставки. Назви водних артерій можуть бути як реальними, так і вигаданими. Вигадані найменування (переважно морів, зрідка озер) трапляються здебільшого в казках.

Далі подаємо зразки лексикографічного опису таких найменувань. Словникові статті для вигаданих назв матимуть такий вигляд:

ДИ́КЕ мо́ре, Ди́кого мо́ря. Казкове безлюдне море, поросле очеретом, у заростях якого водяться усілякі птахи. *Цар Дикого лісу поспішив до Дикого моря* (Казки Карпат / упоряд. І. В. Хланти. Ужгород: Карпати, 1989. С. 199).

ПРО́КЛЯТЕ о́зеро, Про́клятого о́зера, *казк.* Дуже небезпечне для людини, озеро, яке хвилями може затягувати в безодню. *І повіз* [цар] *гуцуляка до Проклятого озера* (Казки Буковини / упоряд. М. Г. Івасюка, В. С. Басараба. Ужгород: Карпати, 1973. С. 175).

Слід відзначати, що вигадані назви переважно є ад'єктивними, такими, що становлять означальний простір фольклорного тексту. У різних казках зустрічаємо назви: **Вогняне море, Гаряче море, Синє море.**

Однак ад'єктивні найменування використовуються й для називання реальних водних об'єктів:

ЗОЛОТИ́Й БРІД, Золото́го Бро́ду. Переправа через річку Жовту (Жовтий Брід), розташовану поблизу долини Жовті води, а також місце битви українсько-татарського війська, очолюваного Богданом Хмельницьким, із військом Речі Посполитої під командуванням Стефана Потоцького (16 травня 1648 р.). *Гей поїхав Хмельницький / К Золотому Броду, – / Гей, не один лях лежить / Головою в воду* (Історичні пісні / упоряд. І. П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. С. 68).

ЛО́ХАНСЬКИЙ поріг, Ло́ханського поро́га. Третій із порогів Дніпра, розташований біля села Волоське (Новоолександрівська сільська територіальна громада Дніпровського району Дніпропетровської області). *Нижче Лоханського порога, з правого і лівого боку Дніпра, стоять два величезних камені, які звуться богатирі* (Героїчний епос українського народу: хрестоматія / упоряд. О. М. Таланчук, Ф. С. Кислого. К. : Либідь, 1993. С. 248).

СРІ́БНЕ о́зеро, Сріб́ного о́зера. Озеро поблизу міста Олександрія в Кіровоградській області України. *Наказав* [Максим Кривоніс] *витягти з озера скарб. Більше десятка возів з великим скарбом прибуло у табір до Максима. Відтоді і озеро назвали Срібне* (Героїчний епос українського народу: хрестоматія / упоряд. О. М. Таланчук, Ф. С. Кислого. К.: Либідь, 1993. С. 273).

ЧО́РНЕ мо́ре, Чо́рного мо́ря. ***Чо́рнеє мо́ре***. Море, яке знаходиться між Європою й Західною Азією; з'єднується з Мармуровим морем протокою Босфор. *Що на Чорному морю, / На тому білому каменю, / У потреби царській, / У громаді козацькій / Много там війська понажено, / У три ряди бідних безщасних невольників / посажено, / По два та по три докупи посковано, / По двоє кайданів на ноги покладено, / Сирою сирицею назад руки пов'язано* (Героїчний епос українського народу: хрестоматія / упоряд. О. М. Таланчук, Ф. С. Кислого. К. : Либідь, 1993. С. 23); *Тогді козаки од города Козлова забігали, / Турків-яничарів упень рубали, / Которих живих у Чорнеє море бросали* (Там само, с. 33).

Такі означальні назви (переважно потамоніми) можуть використовуватися в текстах фольклору і без загальної назви, що вказує вид водного об'єкта: *Скільки вони побили тих татар та кімликів! Скільки потопили в Берестовій!* [2, с. 250].

Поділ на вигадані та реальні гідронімні назви в деяких випадках є відносно умовним, бо наявні контексти не завжди дають можливість ідентифікувати максимально точно ту або ту назву. Наприклад, гідронім ***Червоне море***. В об'єктивній дійсності такий пелагонім існує, але ті контексти, у яких він функціонує не дають підстав для стовідсоткової ідентифікації пелагоніма, вжитого в тексті казки як реального, бо в казках, як відомо, помітне місце посідає вигадка. У таких випадках у зоні тлумачення подаємо подвійне пояснення, яке вказує як на реальний, так й ірреальний статус водного об'єкта.

ЧЕРВО́НЕ мо́ре, Черво́ного мо́ря. Казкове вигадане море або море в Індійському океані в тектонічному розломі між Африкою та Аравійським півостровом Євразії. *Довго плавав корабель доки дійшов до Червоного моря* (Казки одного села / упоряд. Ю. Д. Туряниці. Ужгород: Карпати, 1979. С. 117).

СИ́НЄ мо́ре, Си́нього мо́ря. Казкове море, проте давні слов'яни так називали й Азовське море. *Знову рушив по білому світі, мандрував довго-довго, майже цілий рік, і всюди визвідував, як йому дістатися до Червоного міста, що за Синім морем* (Таємниця Скляної гори: закарпатські народні казки, зібрані Михайлом Фіницьким / упоряд. Ю. Шкробинця. Ужгород: Карпати, 1974. С. 105).

Певну означальну функцію виконують і прикладкові сполуки. Прикладка може перебувати і в препозиції, і в постпозиції. Якщо вона в препозиції, то загальні назви ***ріка***, ***річка***, ***озеро***, ***море*** й подібні, на нашу думку, тоді не варто виносити в заголовок. Нижче подаємо приклади зразки словникових статей із такими прикладковими конструкціями.

БАЗАВЛЮ́К, -а. Річка на півдні Дніпропетровської області (протікає Кам'янським, Криворізьким та Нікольським районами); правий доплив Дніпра, що входить до басейну Чорного моря. *Вже ж на річці Базавлуці і москалі стали, / Славні ж хлопці-запорожці пили та гуляли* (Героїчний епос українського народу: хрестоматія / упоряд. О. М. Таланчук, Ф. С. Кислого. К. : Либідь, 1993. С. 164).

БЕРЕСТОВА́, -ої. Українська річка, права притока Берди, протікає в Бердянському районі Запорізької області. *Оце в нас річка Берестова, так по той бік цієї річки Берестової, де тепер Шахівка, Попівка, Петрівка, Миколаївка, так то все було Запорожжя, запорозька земля* (Героїчний епос українського народу: хрестоматія / упоряд.

О. М. Таланчук, Ф. С. Кислого. К. : Либідь, 1993. С. 250).

БИ́СТРИЦЯ, -і. Українська річка, що протікає в межах Тисменицького району Івано-Франківської області *Над рікою Бистрицею лопав рибу Василь Василюк, господар лиховецький* (Героїчний епос українського народу: хрестоматія / упоряд. О. М. Таланчук, Ф. С. Кислого. К. : Либідь, 1993. С. 288); *Не одна збезчещена дівчина з сорому втопилася в Бистриці* (Золота вежа: українські народні казки, легенди, притчі, перекази, загадки та приповідки / передм., упоряд., запис і підгот. текстів, словник С. Г. Пушика. Ужгород: Карпати, 1983. С. 174).

Якщо ж прикладка перебуває у постпозиції, то її пишуть через дефіс, оскільки вона сприймається як своєрідне нерозривне ціле з власною назвою. У такому разі її слід вважати або окремим реєстровим словом, або подавати в словниковій статті як один із варіантів основної назви. Подаємо нижче зразки опису цих конструкцій.

ЛИМА́Н-рікá, Лима́н-рікú. Очевидно, мається на увазі Дніпровський лиман, що знаходиться в Одеській області України на північно-західному узбережжі Чорного моря, в який впадає річка Дністер. *Тогді козаки собі добре дбали, / Сім штук гармат собі арештували, / Ясу воздавали, / На Лиман-ріку іспадали, / К Дніпру-Славуті низенько уклоняли: «Хвалим тя, господи, і благодарим! Були п'ятдесят штири годи у неволі, / А тепер чи не дасть нам бог хоч час по волі!»* (Героїчний епос українського народу: хрестоматія / упоряд. О. М. Таланчук, Ф. С. Кислого. К. : Либідь, 1993. С. 35).

САМА́Р-рíчка, -и. Річка, що тече Україною, ліва притока Дніпра (басейн Чорного моря), протікає в межах Донецької, Харківської та Дніпропетровської областей України. Інша назва **Самара**. *Гей, Самар-річка неглибока / І на перевозі не дуже широка; / Гей луги із лугами, / Берези з берегами, / Там ходили поромами* (Героїчний епос українського народу: хрестоматія / упоряд. О. М. Таланчук, Ф. С. Кислого. К. : Либідь, 1993. С. 172).

ТАШЛИ́К-*рікá,* -и. Річка, що утворює ліву притоку Чорного Ташлика, протікає в Кіровоградській області України. Інший варіант назви **Ташлик**. *Тоді ж то Єрась, гетьман молодий, / Ташликом-рікою довго гуляв, / На бубни, на суремки вигравав, / Додому приїжджав, – / І отця живого не заставав* (Думи / упоряд. Г. А. Нудьги. К. : Рад. письменник, 1969. С. 241).

БУГ, -у. 1. ***Буг-рікá***. Південний Буг, водна артерія на південному заході України; початок бере на Поділлі й впадає до Чорного моря в Бузький лиман. *Іде орда із-за Бугу / І в Буг не зробиться; / Стали бідні пікінери / в Буг-ріку топиться* (Героїчний епос українського народу: хрестоматія / упоряд. та приміт. О. М. Таланчук, Ф. С. Кислого. К. : Либідь, 1993. С. 174). *У Вінниці на границі, / Під могилою над Бугом-рікою – / Там стояв Іван Богун вільницький / Під обитилем-монастирем кальницьким* (Думи / упоряд. Г. А. Нудьги. К. : Рад. письменник, 1969. С. 231). 2. Західний Буг, водна артерія в Україні, Білорусі та Польщі, ліва притока річки Нарва (басейн Вісли). *Від Дону до верхів Карпат / Один одному будьмо брат, / Один одному будьмо друг / І там, де Сян, і там, де Буг!* (Героїчний епос українського народу: хрестоматія / упоряд. О. М. Таланчук, Ф. С. Кислого. К. : Либідь, 1993. С. 390).

ВІ́СЛА, -и. ***Вíсла-рíчка***, ***Вúсла***. Найбільша річка в Польщі, що належить до басейну Балтійського моря. *Ой звисли, звисли / Чорні хмароньки з Вісли* (Пісні кохання / упоряд. О. І. Дея. К. : Дніпро, 1986. С. 44); *Коли б ви добре дбали, / від Польщі ворота відбивали, / Та за нас Віслу-річку хоть / у одних сорочках пускали!* (Думи / упоряд. Г. А. Нудьги. К. : Рад. письменник, 1969. С. 219); *А тепер ви тії скарби збирайте; / Та Хмельницького єднайте; А то як не будете Хмельницького єднати, / То не зарікайтесь за річку Вислу / до Полонного прудко тікати!* (Там само, с. 222); *То ми б за річкою Віслою пробували, / Та собі дітей дожидали, / Та їх добрими ділами научали, / Щоб на козацькую Україну і кривавим оком не поглядали !* (Там само, с. 219); *Ой зависли пани, зависли, / Як чорная хмара на Вислі* (Історичні пісні / упоряд. І. П. Березовського. К.: Рад. письменник, 1970. С. 71).

Гідроніми, які функціонують у текстах фольклору, не завжди співвідносяться з конкретним водним об'єктом, оскільки у певному творі вони можуть набувати символічного наповнення. Символізації, зокрема в текстах усної народної словесності, може набувати гідронім ***Дунай***. Він може позначати загалом воду. Це значення може передаватися, наприклад, прикладками ***Дунай-вода***, ***Дунай-море***. Також ця річка може виступати як жива істота. Цей відтінок пропонуємо передавати через ремарки *міф.* (міфологічне), бо маємо в цьому разі справу з давніми народними уявленнями часів язичництва. У народних піснях, переважно весільних, цей гідронім, особливо в тих фрагментах тексту, де йдеться про переправу через нього, може виступати символом шлюбу. Однак у певних контекстах власна назва ***Дунай*** уживається й у прямому значенні, співвідноситися з найменуванням конкретної ріки.

ДУНА́Й, -ю. ***Дунáй-рікá***, ***Дунáй-рíчка***. 1. Друга річка Європи за довжиною, що бере початок у горах Німеччини, проходить країнами Центральної та Східної Європи й вливається через дельту Дунаю в Україні та Румунії до Чорного моря. Інший варіант назви **Істр**. *А чорноморці, храбрі запорожці, / через Дунай переїздили, / Вони ж тую проклятую ізмайлівську орду / з батареї збили* (Думи / упоряд. Г. А. Нудьги. К. : Рад. письменник, 1969. С. 191); *Отаман Іван Корсун став їм казати: «Переплив я*

Дунай-ріку – / Відцурався ворога до віку!» (Там само, с. 61); // *міф*. переважно у звертаннях, жива істота, персоніфікована водна стихія. *Питається Дніпр тихого Дунаю: / «Тихий Дунаю, / Що я своїх козаків на тобі не видаю? Чи твоє дунайське гирло моїх козаків / пожерло, – / Чи твоя Дунай-вода моїх козаків забрала?»* (Там само, с. 134); *В китаєчку сповила, / В Дунай-річку віднесла, / Кораблеві віддала: / – Ой ти новий корабель, / Колиши ж моїх дітей* (Балади. Родинно-побутові стосунки / упоряд. О. І. Дей, А. Ю. Ясенчук, А. І. Іваницький. К. : Наук. думка, 1988. С. 34). 2. ***Дунáй-водá, Дунáй-Дунáєчко, Дунáй-мóре, мóре-Дунáй***. Велике скупчення води; залитий нею простір. *А із низу буйний вітер віє, повіває; / А по чорному моречку супротивная хвиля / вставає, / Да по Чорному морю вовком-сіроманцем / лає й гукає / Зібралися козаки-товариші / Всі хоробрії запорожці / Про тую бурю мірковати, / Тихої погодоньки понад синім морем-Дунаєм / піджидати // симв.* Шлюб. *Ой вийду я за ворота / Дунай розіллється /, на Дунаю-Дунаєчку / Два лебеді плавле – / Один білий, один білий, / А другий біліший, / Один вірний, один вірний, / А другий вірніший* (Пісні кохання / упоряд. О. І. Дея. К. : Дніпро, 1986. С. 59); *Прийшли за Марьков троє сватачів, / А в Дунай, / А в Дунай-море, Маріко-зоре, / Іди д'нам* (Чарівна торба: українські народні казки, притчі, легенди, перекази, пісні та прислів'я, записані від М. І. Шопляка-Козака / упоряд. І. М. Сенька. Ужгород: Карпати, 1988. С. 146); *Ой полетіла сивая голубонька за Дунай-воду пити, / Ой там за нею сивий голубонько, та став з нею говорити: / – Ой помагай біг, сивая голубонько, ой ти, миленькая моя!* (Балади. Родинно-побутові стосунки / упоряд. О. І. Дей, А. Ю. Ясенчук, А. І. Іваницький. К. : Наук. думка, 1988. С.124).

Люди здавна селилися поблизу водних об'єктів, розуміючи їхню важливість для забезпечення нормальних умов існування. Тому такі об'єкти заслуговують на всебічне дослідження, зокрема й лінгвістичне, оскільки їхні назви належать до найдавніших словесних утворень. Реальні гідроніми відбивають деякі особливості народного життя, проливають світло на те, як той чи той етнос жив на певній території у минулому, дають уявлення про природу країни, а вигадані дозволяють заглибитися в особливості образного мислення народу. Г. О. Олейнікова зазначає, що гідроніми є «невід'ємними маркерами мовної картини світу», її їх вивчення в художній літературі «має додаткову лінгвістичну цінність», оскільки «завдяки гідронімам автор твору допомагає своєму читачеві дізнатися про минуле і зрозуміти сьогодення шляхом пошуку зв'язків між зображеними умовами місцевості та їх відбиттям у географічних назвах [16, с. 41]. Фольклор також є проявом художньої творчості. Це усне словесне мистецтво народу, що виникло в процесі становлення та формування мови людини і яке має велике пізнавальне, ідейно-виховне та естетичне значення. Тому гідроніми, уживані у текстах фольклору, як і мова усної народної словесності загалом, цілком заслуговують на лексикографічне опрацювання.

Отже, найпоширенішими в текстах фольклору є гідроніми, що використовуються для називання річкових об'єктів. Практично не використовуються в проаналізованих збірках океаноніми та гелоніми. Гідроніми, вживані у фольклорній мові, не завжди використовуються для називання реальних водних об'єктів, що існували колись або існують досі. Тексти фольклору насамперед є виявом словесної творчості народу, а вона не обходиться без вигадки. Вигадані назви здебільшого фіксуємо у складі пелагонімів.

При розроблянні моделей для лексикографування гідронімів мови фольклору ми переважно спиралися на традиційні схеми тих словникових статей, що вміщені в тлумачних словниках української мови. Однак досліджувані назви в цих лексикографічних працях практично не представлені. Ми встановили, що певною мірою гідроніми репрезентовані в топонімічних словниках, які переважно зосереджені на розкритті етимології цих назв. Однак нами з'ясовано, що гідроніми мають виразні особливості й повноцінний опис семантики цих мовних одиниць не можливий без називання типу водного об'єкту та окреслення його геопросторових даних. До словникової статті ми залучили численні варіанти, як безпосередньо наявні в текстах фольклору, так і такі, що функціонують поза текстом. Такий підхід сприяє об'єктивному відображенню цих фактів дійсності й процесам їхньої нормалізації у мові загалом. Крім того, гідроніми, вжиті у фольклорному тексті, зазвичай містять і додаткову лінгвістичну інформацію (залишки міфологічних уявлень українського народу, його асоціативні уявлення, подекуди мають виразну жанрово-стилістичну приналежність), яка жодним чином не фіксується в зазначених вище словниках, але яку необхідно відбити в «Словнику мови усної народної словесності», оскільки сама така інформація й становить специфіку мови фольклору як такої. Такий підхід до мікроструктури словника дозволяє нам відобразити не тільки системно-структурні складники описуваних мовних фактів, а й функційні та приховані, авантекстові показники уснонародного слова. Отже, репрезентовані в статті моделі лексикографування є цілком релевантними для опису досліджуваного фрагменту системи власних назв, проте слід зазначити, що окремі параметри виявляють себе в них неоднаковою мірою, є градуйованими, в одних випадках активізуються, в інших відходять на другий план.

Список використаної літератури

1. Балади. Родинно-побутові стосунки / упоряд. О. І. Дей, А. Ю. Ясенчук, А. І. Іваницький. Київ: Наук. думка, 1988. 528 с.
2. Беценко Т. П. Вступ до топоніміки: навч. посібник. Суми, 2019. 151 с.
3. Героїчний епос українського народу: хрестоматія: навч. посібник / упоряд. та приміт. О. М. Таланчук, Ф. С. Кислого. К. : Либідь, 1993. 432 с.
4. Думи / упоряд. Г. А. Нудьги. Київ: Рад. письменник, 1969. 354 с.
5. Дядищева-Росовецька Ю. Б. Гідроніми як лінгвофольклористичне джерело. Одеський лінгвістичний вісник. Спецвипуск. 2017. С. 59–61.
6. Золота вежа: українські народні казки, легенди, притчі, перекази, загадки та приповідки / упоряд. С. Г. Пушика. Ужгород: Карпати, 1983. 224 с.
7. Історичні пісні / упоряд., вст. ст. та приміт. І. П. Березовського. К. : Рад. письменник, 1970. 288 с.
8. Казки Буковини / упоряд. М. Г. Івасюка, В. С. Басараба. Ужгород: Карпати, 1973. 240 с.
9. Казки Карпат / упоряд. І. В. Хланти. Ужгород: Карпати, 1989. 418 с.
10. Казки одного села / упоряд. Ю. Д. Туряниці. Ужгород: Карпати, 1979. 370 с.
11. Коваль Г. В. Поетичний універсум календарно-обрядового фольклору українців: автореф. дис. … докт. філол. наук: спец. 10.01.07 «Фольклористика». Київ: Ін-т народознавства НАН України, 2021. 45 с.
12. Колесник Н. С. Дунай як елемент національної концептосфери (на матеріалі українського пісенного фольклору). Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. 2010. Вип. 11. С. 77–84.
13. Крупеньова Т. І., Босак Н. Ф. Географічні назви в українських народних думах. Вісник науки та освіти. Серія «Філологія, серія « Педагогіка», серія «Соціологія», серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія». 2023. Вип. 2(8). С. 128–141. DOI: https: // 10.52058/2786-6165-2023-2(8)-128-141.
14. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України. Київ: ВЦ «Академія», 2014. 544 с.
15. Муромцев І. В. Словотворчі типи гідронімів (басейн Сіверського Дінця). Київ: Наук. думка, 1966. 104 с.
16. Олейнікова Г. Гідроніми як невід'ємні маркери мовної картини світу. Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія «Філологічні науки». 2019. № 44. С. 41-46. DOI: https://10.31909/26168820.2019-(44)-5
17. Пісні кохання / упоряд. О. І. Дея. Київ: Дніпро, 1986. 367 с.
18. Словник гідронімів України / гол. редколегії К. К. Цілуйко. Київ: Наук. думка, 1979. 782 с.
19. Таємниця скляної гори: закарпатські народні казки, зібрані Михайлом Фіницьким. Ужгород: Карпати, 1974. 190 с.
20. Торчинська Н. Сучасні гідронімічні студії в польському мовознавстві. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. 2021. Вип. 1 (45). С. 434–440. DOI: https: // 10.24144/2663-6840/2021.1 (45). с. 434–440.
21. Чарівна торба: українські народні казки, притчі, легенди, перекази, пісні та прислів'я, записані від М. І. Шопляка-Козака / упоряд. І. М. Сенька. Ужгород: Карпати, 1988. 170 с.
22. Янко М. П. Топонімічний словник України: словник-довідник. Київ: Знання, 1998. 432 с.

Надійшла до редакції 10 січня 2025 р.
Прийнята до друку 20 лютого 2025 р.

References

1. Berezovsky, I. P. (1970). Historical songs. Kyiv: Radianskyi pysmennyk. 288 p. [in Ukrainian].
2. Betsenko, T. P. (2019). Introduction to toponymy: a study guide. Sumy. 151 p. [in Ukrainian].
3. Dey, O. I. (1986). Love songs. Kyiv: Dnipro. 367 p. [in Ukrainian].
4. Dey, O. I., Yasenchuk, A. Y., Ivanitsky, A. I. (1988). Ballads. Family and domestic relations. Kyiv: Naukova dumka. 528 p. [in Ukrainian].
5. Dyadyshcheva-Rosovetska Y. B. (2017). Hydronyms as a lingvofolkloristycal source. *Odesa Linguistic Bulletin*, special issue, 59-61 [in Ukrainian].
6. Ivasyuk, M. G., Basarab, V. S. (1973). Tales of Bukovina. Uzhhorod: Karpaty. 240 p. [in Ukrainian].
7. Khlanta, I. V. (1989). Fairy tales of the Carpathians. Uzhhorod: Karpaty. 418 p. [in Ukrainian].
8. Kolesnyk, N. S. (2010). The Danube as an element of the national conceptual sphere (based on Ukrainian song folklore). *Comparative Studies of Slavic Languages and Literatures. In Memory of Academician Leonid Bulakhovsky*, issue 11, 77-84 [in Ukrainian].
9. Koval, G. V. (2021). Poetic universe of calendar-ritual folklore of Ukrainians: autoref. thesis ... Dr. philol. Sciences: specialist 10.01.07 "Folklore". Kyiv: Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. 45 p. [in Ukrainian].
10. Krupenyova, T. I., Bosak, N. F. (2023). Geographical names of Ukrainian people's dums. *Scientific and educational bulletin. "Philology" series, "Pedagogy" series, "Sociology" series, "Culture and art" series, "History and archelogy" series*, issue 2(8), 128-141. DOI: https: // 10.52058/2786-6165-2023-2(8)-128-141 [in Ukrainian].
11. Luchyk, V. V. (2014). Etymological dictionary of toponyms of Ukraine. Kyiv: VTs "Akademiia". 544 p. [in Ukrainian].

12. Muromtsev, I. V. (1966). Word-forming types of hydronyms (Siversky Donets basin). Kyiv: Naukova dumka. 104 p. [in Ukrainian].
13. Nudzha, G. A. (1969). Dumas. Kyiv: Radianskyi pysmennyk. 354 p. [in Ukrainian].
14. Oleynikova, H. (2019). Hydronyms as integral markers of the linguistic picture of the world. *Scientific Bulletin of the Izmail State Humanitarian University. Series "Philological Sciences",* 44, 41-46. DOI: https://10.31909/26168820.2019-(44)-5 [in Ukrainian].
15. Pushyk, S. G. (1983). The Golden Tower: Ukrainian folk tales, legends, parables, legends, riddles and sayings. Uzhhorod: Karpaty. 224 p. [in Ukrainian].
16. Senko, I. M. (1988). The Magic Bag Ukrainian folk tales, parables, legends, traditions, songs and proverbs, recorded by M. I. Shoplyak-Kozak. Uzhhorod: Karpaty. 170 p. [in Ukrainian].
17. Shkrobinets, Yu. The Mystery of the Glass Mountain: Transcarpathian Folk Tales Collected by Mykhailo Finytsky (1974). Uzhhorod: Karpaty. 190 p. [in Ukrainian].
18. Talanchuk, O. M., Kyslyy, F. S. (1993). Heroic epic of the Ukrainian people: a textbook. Kyiv: Lybid/ 432 p. [in Ukrainian].
19. Torchynska, N. (2021). Modern hydronymic studies in Polish linguistics. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology*, issue 1 (45), 434-440. DOI: https: // 10.24144/2663-6840/2021.1(45). 434–440 [in Ukrainian].
20. Tsiluyko, K. K. (Ed.) (1979). Dictionary of hydronyms of Ukraine. Kyiv: Naukova dumka. 782 p. [in Ukrainian].
21. Turyanitsa, Yu. D. (1979). Tales of a Village. Uzhhorod: Karpaty. 370 p. [in Ukrainian].
22. Yanko, M. P. (1998). Toponymic Dictionary of Ukraine: dictionary-reference. Kyiv: Znannia. 432 p. [in Ukrainian].

Submitted January 10, 2025.
Accepted February 20, 2025.

Ruslan Serdeha, PhD in Philology, Associate Professor, Associate of the Department of Ukrainian Language, V. N. Karazin Kharkiv National University (Svobody Square, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine), e-mail: ruslan.serdega@karazin.ua; https://orcid.org/ 0000-0001-7064-4547

Folklore hydronyms as an object of lexicography: some remarks and instructions regarding the structural and functional parameters of the dictionary description

Folklore is an important component of national culture, and its verbal means significantly contributed to the formation of the literary variety of the Ukrainian language at certain stages of development. The study of the linguistic richness of oral folk literature reveals the diversity of the cultural heritage of our people and contributes to the strengthening of national consciousness. The language of folklore has long been in need of special purposeful lexicographic study. A significant place in the texts of oral folklore belongs to proper names, in particular hydronyms, which, in addition to a purely informative function, sometimes perform an artistic and figurative function in folklore texts. Hydronyms have long been in the field of linguists' attention. The interest in their study is primarily because they are one of the oldest types of proper names. Today, Ukrainian scientists have compiled dictionaries that normalise the spelling of proper names of water bodies and lexicographical works that clarify the etymology of these names. However, the language of folklore in general and the hydronums used in it, in particular, have not yet been the subject of more or less systematic lexicographic description. The aim of the article is to present samples of lexicographic parameterisation of the names of water bodies functioning in the language of Ukrainian folklore. The material for the dictionary description was a variety of folklore material extracted from fairy tales, legends, and ballads on family and domestic themes, dumas, historical songs, and love songs. We have found that the most commonly used hydronyms in the texts of Ukrainian folklore are those used to name watercourses (rivers). There are also names of lakes, seas, sometimes ponds, and water crossings. Such names can directly correlate with reality or sometimes be a product of folk imagination. We have found out that invented names mostly function as part of pelagonyms. In making a lexicographic description of folklore hydronyms, we rely primarily on the traditional model of a dictionary entry. However, the area of explanation should reflect the specifics of these proper names - contain geospatial indicators, an indication of the type of water body, reflect the artistic originality of the hydronym used in folklore, and convey those additional shades (mythological, symbolic) that it acquires in the situation of specific word usage in a particular folklore text.

Key words: hydronums, own names, language of folklore, dictionary entry, lexicographic description.